

Berkes Erzsébet

# JÓVÁTÉTEL

Egy rejtőzködő holocaust-regény

**A** Hálás Utókor – légből kapott találmány. Az utókor arra emlékezik, amire szüksége van a mindenkori jelenben, s még ilyenkor is léha: az se jut mindig eszébe, amire szüksége volna. Gáll István *A napimádó* című regényét már megjelenésekor se méltatták érdeme szerint, így aztán el sem lehetett felejtetni. Mintha nem is lenne, lett volna, pedig nemcsak az irodalomtörténeti pedantéria, hanem az utókor érdeke is, hogy élményünké legyen ez az alkotás.

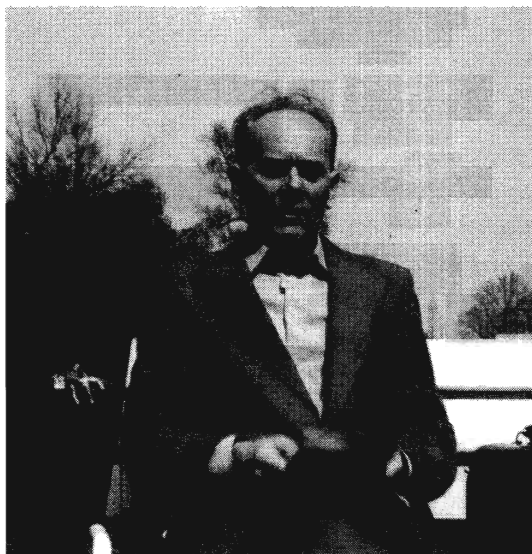
A magyar holocaust ötvenedik évfordulóján miniszterelnökünk bocsánatot kért az üldözöttektől a nemzet nevében. Nem mondhatni, hogy a nemzeti önismeret hivatalos képviselője elcsúszott annak kimondását: gyalázat esett a nemzet által a magyar zsidókon. A zsidókon, akik ilyenkor nem a nemzet része.

Vagy mégis? De kérhet-e bocsánatot a lecsonkolt test a letépett testrésztől? Nem örök nyomoréksággal, eltakarhatatlan hegekkel, hajnali fantomfájások elszórtával fizeti-e meg, amit enkezével vétett önmaga ellen? Ha hinni lehetne, hogy az ember erkölcsi princípiumokkal együtt születik, akkor számíthatnánk rá, hogy ki-ki maga belátja, akár össznemzeti méretekben is, hogy mi a jó és mi a rossz. Az ember azonban csak az alkalmazkodás képességével születik – mint minden más eleven –, meg akar felelni azoknak a viselkedési szabályoknak, amelyeket közössége diktál. Ha a megmaradást – mi több: a győzelmi pozíciót – az jelenti, hogy sántának lenni a nyerő, akkor bicegni fog, sőt a lábát is levágja. Még a fantomfájást is el fogja hallgatni, ha közössége nem tűri a fájdalomtudat megvállását.

Bármilyen visszas gesztus is ez a bocsánatkérés – nem felesleges. Csak ha egy tettet bűnként felmutatnak, akkor remélhető, hogy nem ismétlődik meg többé, és nem biceg szakadatlan öncsonkítástól az emberiség.

A jövőre nézve hasznos erkölcsi elveket levonni már tudunk, de a jelenbe nyúló múlttal élni sokkal nehezebb. Úgy idézni Auschwitzot, mint Trianont, úgy gyászolni a Donnál megfagyott Balog Janit, mint a füstbe ment Schwarz Izidort, ugyanúgy kiállni a cigány nincstelenségért, ahogy a Viharsarok nyomorgó kubikosaiért – hiába törvény, ha nem gyakorlat.

A szépirodalom tanúsága szerint csak a deherozálással dúsított nemzeti önismeret-keresés – mindekelőtt Cseres Tibor 1964-es regénye, a *Hideg napok* – próbált úgy számot adni a történelmi bűnökről, hogy abban az öncsonkításjelleg dominált. Eszerint az újvidéki vérengzés olyan tett volt, amelyben nemcsak az ártatlan másokat, hanem a vétlen mieinket is elpusztítottak. Nincs külön tettes és külön áldozat. A gyalázatos helyzetbe bele-



GÁL ISTVÁN

mentünk – s ez a bűn forrása.

Ugyanígy látni a holocaustot már 1953-ban regényében Karinthy Ferenc (*Budapesti tavasz*) megpróbálta, de azt, hogy miként lehet együtt élni a holocaust után, arról Gáll beszélt elsőnek és mindmáig egyedül.

A felszabadulás huszonöt éves évfordulójára regény pályázatot hirdetett a Szépirodalmi Könyvkiadó. Öt művet díjazott a zsűri: Bertha Bulcsú – *Tűzgömbök*, Gáll István – *A napimádó*, Mezei András – *Kezdetben*, Sipos Gyula – *A senki földjén*, Thiery Árpád – *Évszakok*. Az ünnepélyes, tehát nem elemző kritikák egyetértettek abban, hogy az alkalomra írt opuszok végre esztétikai színvonalat is jelentenek, s ez méltó az ünnephez. (Érdekes, hogy nem olvastam még pályázati méltatást, ahol a politikailag fontos téma művészi színvonalát elmarasztalják, de a díjakat mégis kiadják.)

Néhány hónappal később (70/8. szám) az *Új Írás* kritikusa, Szabó B. István azt emeli ki, hogy ezúttal egy új nemzedék, a középkorú írók nyil-

vánítottak véleményt a történelmi eseményről, s minthogy 1945-ben ők javarészt serdülők voltak, most már a valóban történelmi szemlélet fejeződött ki, a korábbi évjáratú – szerzők és művek – elfogult szemlélete helyén.

Nem hiszem, hogy a korabeli bírálók renyhe olvasók voltak, s ne vették volna észre, hogy *A napimádó* másról is szól, mint arról, hogy időnként szorongó álmai vannak a fasizmust gyermekként megélt nemzedéknek. Sokkal valószínűbb, hogy nem tudtak mit kezdeni az ünnepi alkalomtól és a politikai szándéktól függetlenül érvényes állítással: nincsen külön zsidó szenvedés és külön közmagyar szenvedés – mert mi *mi* vagyunk.

Hogy meglátták és annyiban is hagyták a regénynek ezt a vonulatát, jól látható abból is, hogy az *Új Írás* recenziója címmel választotta dolgozata élére a regény utolsó előtti mondatát: „ő az én történelmem”. Aztán fölhagy a folytatással. (Vélem: nem volt irányadó körökben tisztázva, hogy a magyar zsidóság története magyar történelem-e, vagy „csak” rossz urak vezette politika balfogása egy köztünk élő emberfaj ellen. Gondoljuk csak el: Cseresről utóbb a legsúlyosabb szavú irodalmárok egyike, Béládi Miklós írta, hogy megsértette a nemzetet a *Hideg napok*-kal. Cseres főként e kritika hatására írta a *Vérbosszú Bácskában*-t, s nem járult hozzá, hogy a *Hideg napok* diákkiadásban megjelenjen. Gondoljuk meg azt is, hogy Száraz György esszéje – *Egy előítélet nyomában* – csak a holocaust-regények után, 1976-ban jelent meg.)

*A napimádó* ekként háborús szerelmi regénynek lett besorolva, és ekként nyelte el a feledés.

Az epikai fikció valóban szerelmi szálként húzódik át a regényszöveget: verítékben, szorongva megébred egy középkorú asszony, Juli. Igen, üldöző kutyákkal álmodott. Vicsorgó vérebekkel, mert gyermekkorában ilyen kutyák is voltak abban a télben, amikor papát bevagonírozták, anyát kórházba vitték, ő meg napokig ténfergett tolató mozdonyok, masírozó katonák, tuszkoló házmesternék irgalmas/irgalmatlan közelségében. A gyerekésszel végigcsinált eseményeknek nincs időrendjük – az emlékeknek kivált –, csak feltartóztathatatlan kényszerük van: újra és újra át kell élni őket. Ilyenkor Juli kutyákkal álmodik, napokra elszáll belőle az élet.

Pedig Juli maga az életkedv. Naphosszat reménytelen jogi ügyeket intéz, verekedő társbérllők, elűzött kiskorúak, alkoholista szülők, összeférhetetlen, eltartási szerződéssel szórakozó lelki nyomorékok dolgában jár el. Egy egész kerület szennyesét mossa, töretlen bizalommal: nem lehet, hogy ne legyen a világ jobb, ha ő helyes döntéseket hozhat. Pedig a világ nem javul. Ő időnként belebetegszik a hajzába, az ismétlődő aljasságok kudarcától lelombozódik, és még álmaiban is csupa szorongató képet kényszerít rá a múlt. Juli életében egyetlen jó van, a férje. Vele viccé lehet át-

disputálni a mindennapokat. Szójátékot találnak a primitív bűnökre. Jóízűt civódnak egy-egy film értelmén, azon, hogy Juli trombózos lábbal üljön-e veszteg, vagy törje magát a megújuló al- és felperes szájalók között. Döntéseinek hatékonysága fölöttébb kétséges, hiszen még annyi hatalma sincs, hogy a beosztott gépírónt munkára szorítsa. Nem sikersorozat ez az élet – de együtt gyönyörű és mulatságos és maga a minden. Robi tehát egy természeti csoda? Dehogy. Átlagos vagy annál még kicsit pipogyább férfi, akiről úgy tartja a rokonsága, hogy nem valami nagy találat a házassága: „Mefogtak maguknak a zsidók!” Rebesgetik, nem másért, csakis irgalomból vette el Julit, hogy a rossz káderlapja miatt elutasított nő (kispolgári eredet, elvált férj, akit épp 56-ért lecsuktak) végre továbbtanulhasson.

Csakhogy Robi választotta Julit, és mindennap újraválasztja. Igaz, méltóságosan szép, szőke nők voltak az esetei, nem ilyen kis lóti-futi, kócos barna. Igaz, hogy szereti a rendet maga körül, Juli meg rendetlen, kidől a szekrényeibe gyúrt kacat, teliszájjal beszél, főzni se tud. És mégis! A nap akkor veszi kezdetét, amikor Juli le-lecsusszanó pizsamában vihorászni kezd a lakásban, használható harisnya után vadászik a szekrényben, bőgeti a rádiót, és túlvisítja a szpíker hangját: „Mancika, ma-milyen-nap-lesz-ma-milyen-nap lesz?” És addig vidorkodik, amíg ki nem derül, hogy ez is egy remek nap lesz, mert nemcsak csudás a reggeli (tizenöt éve mindig rántotta, hisz Robi nem tud jobbat); ámde az is pompás, hogy Robi várja az iroda előtt (kezdetektől fogva ez megy); és majd sétálnak, mert szép lesz az idő, de ha nem lenne szép, akkor is jó, mert beülhetnek egy moziba, aztán az nagyon jó lesz, hogy hazamehetnek – van saját lakásuk, azám! –, és Juli már alig várja, hogy kicsit átkukkoljon a szomszéd ablakokra: hihi, milyen gönc van megint a nyúlzájún.

Julival nem olyan az élet, amilyen. Julival az élet örömmel élhető, még akkor is, ha olyan, amilyen. Őt választani – a szépséges élet választása.

Csak ezek a rémes álmok ne volnának! Ilyenkor napokig levert, csacsogása befagy. Nem nyugós, nem vigasztalható. Máshol él. Ott, ahol vérebe kergetik, rossz házasság alázza, családi patvar szégyeníti, elvetélt csecsemőjét szakítják ki belőle. A verítékben riadó asszonyt testmelegébe öleli, nyugtatni próbálja a férj. Mert szereti a nőt? Szemérmes sejtetéssel persze erről is beszél az író. De leginkább mégis arról beszél, amire nincs szó: társát karolva a maga életörömét menti. Előbb csak a saját Juli előtti emlékeit idézi (Robinak is megvan a magáé: menetelés a páncélökök kilövésére felsorakoztatott leventék között; látnia kell, hogy a katonaszőkevényt kivégzik; rettegő futás apáért, aki a szőlőkben bujkál a katonai csendőrök elől. Rossz emléké alkalmi szerelmek. Jóindulatból megtúrt pupák ott, ahová szívesen tartoz-

na, és félszeg vonakodás azokkal szemben, akik bevonnák, de nem vonzzák), majd feltámadnak a Juli-kori mindennapok. Mi sem változik a nagyvilágban, de Julival együtt kiképeznek – bár öntudatlanul – egy szigetet. Egy helyet a világban, ahol nem ide-oda sodródó valami az ember, hanem nélkülözhetetlen lény. Aki miatt érdemes elkezdni a napot, várni a délutáni sétát, bosszantó apróságokon nevetgélni, és elhinni, hogy jó dolgok is lehetnek az életben, még ha nem látjuk is először minden annak. Fokként a közös élet emlékképeibe csúszik az elbeszélés, már nem tudható, hogy Juli emlékezik-e, vagy Robi. Lassanként az lesz az érzésünk, hogy egymás szorongató álmait álmodják, mígnem elejti maszkját az elbeszélő, Robiként azonosítja önmagát, és bevallja, hogy magára veszi mind a szorongást, csak ne jöjjenek a kedvetlen napok, a minden mindegy levertség, mert úgy képtelen élni. Legyen enyém minden szenvedésed, csak te ne szállj ki abból a kétszemélyes világból, amiben élni nemcsak biológiai tény, de maga a teljesség. Az imává fokozódó könyörgés zárszava teljesíti ki az én-te kettős mi-vé oldódását, s teljesíti ki történelmi értelemben is az együvé tartozást: „te vagy az én történelmem”. Ha ez két ember szerelmi vallomása volna csak, akkor is megejtő vallomás lenne. Csak hogy mindaz, amire emlékeznek, s mindaz, amit már közösen átvészelték, nem pusztán egy magánszféra történéseiből áll. Juli és Robi átlagos sorsú, középkorú magyar állampolgár, történetük epikai értelemben – majdnem közhelyszerűen – tipikus. Mindössze annyiban térnek el az addig és azóta is untig hallottaktól, hogy Gáll szépitgetés nélkül képes realizálni a tipikust. Juli lágerba vitt apja nem fehér inges mártír, hanem csibészséggel, megbocsáthatatlan aljassággal is terhelt figura. Sok mindennel rászolgált arra, hogy

megleckéztesse az élet. Csakhogy nem azért viszik el, mert a rá bízott gyámleányát teherbe ejtette, hanem azért, mert zsidó. A katonaszökevényt nem azért lövik le, mert Ukrajnában kedves passziója volt rájárni a megfélemlített helybeli lányokra, hanem azért, mert már nem hisz a háborúban. Juli alázatos anyja nem azért túri kiszámíthatatlan férjét, mert sorsában akar osztozni, hanem azért, mert nem tudja elképzelni, hogy elvált asszonyként is rászolgálhat mások tiszteletére. Juli közösségre vágyva ügyködik a baloldali ifimozgalmában, s csak amikor annak kicsinyes funkcióival szembesül, akkor kezd átkapaszkodni a másik mentőövbe: Gyuriba, a sziporkázón intelligens és tökéletesen önző (de ki tudta ezt akkor!) majdani férjébe. Sem a zsidó sorsú lánynak, sem a bányásztelepről kilábalni törekvő fiúnak nincs más támasza a szakadatlanul fonákjára forduló világban, mint az, ha együtt lesznek mássá. Csak együtt, összefogózva juthatnak a mentett oldalra.

Amikor tehát választják egymást, választják a másik múltját is. Azt a sok és másfajta gyötrelmet, ami éretté tette őket annak belátására, hogy jobb élethez jutnak, ha én helyett mi-vé válnak.

Gállnak, író lévén, egy egész regény kellett hozzá, hogy megérezkítse a túlélők programját, s hittel kimondhassa: ő az én történelmem. Huszonöt évvel később mi már a fájdalmas utolsó szavakat is értjük: „van-e remény?” – fejeződik be az elbeszélés. A falakon horogkereszt, a miniszterelnök, engedve a többség kívánságának, megköveti a kisebbséget. De jóvátétel ez? Ez a jóvátétel?

Költői szó a válasz: „Változtasd meg éltedet.” Csakhogy ehhez tudatára kellene jönni annak, amit Juli és Robi megtanult: nem én vagyok, s nem te lehetsz, csak mi lehetünk.

Ha lehetünk, s ha van remény.

## *Megjelent az ESÉLY 1995/1-es száma.*

### A TARTALOMBÓL:

Peter Taylor-Gooby: A posztmodernizmus és a szociálpolitika: Nagy ugrás visszafelé?

Somlai Péter: A családok helyzete Kelet-Közép-Európában

Herczog Mária: A nevelőszülői intézmény szerepe a gyermekvédelemben

Győri Péter: Eladósodott társadalom

Az ESÉLY kapható a nagyobb könyvesboltokban Budapesten.

Előfizethető a szerkesztőségben.

Címünk: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b-c.

ELTE Szoc. pol. Tanszék

Tel.: 266-98-33/2298 m.

Előfizetés egy évre 480.- Ft. Egy szám ára: 80.- Ft.